

Immanuelis Kantas kaip pedagogas

Diana Šileikaitė

Vilniaus universitetas

Straipsnyje naudojant mokslinės literatūros ir istorinių šaltinių teorinės analizės metodą pristatoma garsaus XVIII a. vokiečių filosofo Immanuelio Kanto (1724–1804), kaip pedagogo praktinė veikla. Atsižvelgiant į Kanto asmeninę patirtį pedagogikos teorijos ir praktikos srityje, didžiojo filosofo ir pedagogo gyvenimo kelyje akcentuojami du tyrimui svarbūs dalykai: Kanto kaip privataus pedagogo veikla (1747–1755) bei Kanto pedagoginė veikla Karaliaučiaus universitete (1755–1796). Pristatant Kanto pedagoginę veiklą Karaliaučiaus universitete nagrinėjami jo paskaitų organizavimo principai, mokymo metodai ir jo asmenybės poveikis studentams.

Įvadas

Mokslinėje literatūroje Immanuelis Kantas traktuojamas visų pirma kaip filosofas, ir, nepaisant to, kad XIX–XX a. užsienio mokslininkų darbuose aptinkame informacijos apie Kanto, kaip pedagogo, biografiją (Borowski, 1804; Jachmann, 1804; Wald, 1804; Rink, 1805; Arnoldt, 1894; Haagen, 1911; Vorländer, 1918, 1992; Paulsen, 1920; Groothoff, 1982; Stark, 1995) ir jo pedagogines pažiūras (Hollenbach, 1881; Jahn, 1885; Boehmel, 1881; Kühn, 1897; Bötte, 1899; Brauer, 1904; Schwarz, 1915; Röttcher, 1927; Fischer, 1953; Hofmann, 1955; Weisskopf, 1970; Wörster, 1979; Niethammer, 1980; Bockow, 1984; Winkels, 1984; Pleines, 1985; Adams, 1990), Lietuvoje Immanuelio Kanto praktinės pedagoginės veiklos ir jo pedagoginių pažiūrų problemos gvildentos tik nedaugelio mokslininkų (Lazersonas, 1924; Jovaiša, 1990), tad apie Kantą, kaip pedagoga, žinoma mažai.

Atliekant tyrimą apsiribota pirmesniaja iš išvardytų sritimi, **tyrimo objektas** – Kanto, kaip pedagogo, veikla, o **tyrimo tikslas** – nagrinėti Immanuelio Kanto praktinę pedagoginę veiklą. Naudojami **tyrimo metodai** – mokslinės literatūros ir istorinių šaltinių teorinė analizė. Atsižvelgiant į Kanto asmeninę patirtį pedagogikos teorijos ir praktikos srityje didžiojo filosofo ir pedagogo gyvenimo kelyje vertėtų ypač pabrėžti du tyrimui svarbius dalykus: Kanto, kaip privataus pedagogo, veiklą (1747–1755 m.) ir Kanto pedagoginę veiklą Karaliaučiaus universitete (1755–1796 m.). Taigi **šio straipsnio tikslas** – pristatyti Kanto, kaip namų mokytojo, bei Kanto, kaip universiteto dėstytojo, veiklą.

Be pirmiau išvardytos literatūros ir Kanto traktato apie pedagogiką (Kant, 1982, p. 9–59), atliekant tyrimą remtasi Kanto rašinio apie 1765–1766 m. žiemos semestro paskaitų su-

tvarkymą (Nachricht von der Einrichtung seiner Vorlesungen in dem Winterhalbenjahre 1765/66) (Kant, 1982, p. 66–74).

Kantas kaip privatus pedagogas

Pirmuosius žingsnius kaip privatus pedagogas Immanuelis Kantas buvo žengęs dar studijų Karaliaučiaus universitete laikais, kai padėdamas studijų draugams ėmėsi repitoriaus darbo (Weisskopf, 1970, p. 14; Vorländer, 1992, p. 45–46), o baigęs studijas, jis pradėjo dirbti namų mokytoju¹.

Mus pasiekusi informacija apie Kantą, kaip privatų pedagogą, yra netikslī ir kai kur net prieštaringa. Visų pirma neaišku, kiek metų Kantas praleido mokytojaudamas, nes jo buvimo skirtingose vietovėse datos nėra konkrečiai nurodytos. Manoma, kad Karaliaučių jis paliko 1746 m. ar 1747 m. ir dirbdamas namų mokytoju praleido apie aštuonerius metus, iki 1754 m. ar 1755 m. (Weisskopf, 1970, p. 15; plg. Jachmann, 1804, p. 11; Vorländer, 1918, p. 23; Vorländer, 1992, p. 62–76;). Taip pat

¹ XVIII a. Prūsijos kilmingieji ir turtingieji dažnai samdydavosi namų mokytojus. Viena vertus, ši tradicija tęsėsi nuo Renesanso laikų, kai namų mokytojo ir auklėtojo (Hofmeister) darbas buvo didžiai gerbiamas. Kita vertus, samdytis namų mokytoją buvo būtinybė, nulemta regiono ekonominių ir socialinių sąlygų (Vorländer, 1992, p. 64–65). Karaliaučiaus provincijoje vis dar nebuvo įsteigta pakankamai viešųjų mokyklų, nesukurtas reikiamas transporto tinklas, o ne tik aristokratai, bet ir pasiturintys pastoriai norėjo geriau parengti savo vaikus studijoms gimnazijose ar kitose aukštesniosiose mokyklose. Namų mokytojais paprastai dirbdavo teologijos studentai, mokėję nemažai kalbų ir galėję suteikti vaikams tinkamą išsilavinimą bei išsiauklėjimą. Tai dažniausiai buvo nepasiturintys jaunuoliai, studentai, išklausę kelis semestrus, arba universiteto absolventai, kuriems, prieš gaunant parapijos pastoriaus vietą, šis darbas buvo savoita psichologinė ir pedagoginė praktika. Suaugę, būvę mokiniai neretai tapdavo savo pirmųjų mokytojų globėjais ir rėmėjais.

galutinai nėra nustatyta, keliose vietose Kantas yra dirbęs namų mokytoju, bet šaltiniai leidžia manyti, jog jis yra dirbęs privačiu pedagogu trijose vietose, iš kurių geriausiai dokumentuota pirmoji – pastoriaus Anderscho namuose Juodžiuose (Judtschen) prie Gumbinės (Gumbinnen), kur jis gyveno maždaug iki 1750 m. (Jachmann, 1804, p. 11; plg. Weisskopf, 1970, p. 16–18; Wörster, 1979, p. 54–60; Vorländer, 1992, p. 65–68). Kantas į Juodžius turėjo atvykti ne anksčiau negu 1747 m. vasarą, nes abiejų vyresniųjų Anderscho sūnų, 1747 m. liepą priimtų į netoli Berlyno esančią Joachimstalo gimnaziją, mokytojas dar buvo Rochholzas (Vorländer, 1992, p. 67).

Taigi, būdamas 23-erj metų, Immanuelis Kantas gavo namų mokytojo vietą pastoriaus Anderscho namuose Juodžiuose² (Haagen, 1911, p. 382). Čia jis praleido trejus metus, mokydamas ir auklėdamas tris jaunesnius pastoriaus sūnus, kurie, Kantui atvykus į Juodžius, buvo trylikos, vienuolikos ir aštuonerių metų (Weisskopf, 1970, p. 17).

Kantas, matyt, aktyviai bendravo su vietos gyventojais, nes įrašai bažnyčios knygoje, įrodantys jo buvimą Juodžiuose, byloja apie tai, kad jis su pastoriaus Anderscho žmona buvo krikšto tėvai dvejose kolonistų vaikų krikštynose: 1748 m. spalio 27 d. ir gruodžio 8 d. (Vorländer, 1992, p. 66). Savitas įrodymas, kad 1751 m. jo ten nebebuvo, gali būti faktas,

² Juodžių parapijos – stambiausios Rytų Prūsijoje – pastoriumi išėivis iš Silezijos Danielius Anderschas, nemokėjęs prancūzų kalbos, buvo tapęs 1728 m. Friedricho Wilhelmo I įsakymu (Weisskopf, 1970, p. 16). Juodžiuose buvo galima artimiau susipažinti su įvairių tautų psichologija ir mąstysena, nes čia gyveno ne tik vokiečiai ir lietuviai, bet ir daug prancūziškai kalbančių išėivų iš Šveicarijos, karaliaus Friedricho I kvietimu atsikėlusių į maro epidemijos nusiaubtą regioną, bei protestantų iš Salzburgo. Ypač stipri buvo šveicarų kolonija.

jog 1751 m. gruodžio mėn. bažnyčios knygoje padarytas įrašas apie krikštynas, kur krikšto motina vėl buvo pastoriaus Anderscho žmona, o krikšto tėvas – jau nebe Kantas, o teologijos studentas Bohlenas, matyt, tuo metu gyvenęs ir dirbęs Juodžiuose (Vorländer, 1992, p. 68; plg. Weisskopf, 1970, p. 18).

Kurį laiką buvo manoma, kad Juodžiuose Kantas dirbo mokytojo ir bažnyčios choro vadovo Jacobo Challeto asistentu (Schütz, 1932, p. 227–229). Kitas tyrinėtojas (Michelis, 1933, p. 492–493) neneigia tokios galimybės, tačiau yra tvirtai įsitikinęs, jog 1746–1747 m. ar net iki 1748 m. Kantas tikrai dirbo pas Anderschą, minėtojo tyrinėtojo giminaitį (ten pat).

Schützo versija atrodo mažai tikėtina dėl kelių priežasčių. Visų pirma, yra duomenų, kad Chalettas gyveno vargingai (Weisskopf, 1970, p. 18) ir greičiausiai negalėjo sau leisti samdytis padėjėju filosofijos studentą, tad jo padėjėju galėjo tapti kas nors iš išsilavinusių kaimo jaunuolių. Antra, pastorius Anderschas, užrašuose kalbėdamas apie Chalettą ir jo asistentą, nemini Kanto pavardės (ten pat). Be to, joks kitas biografas, kalbėjęs apie Kanto kaip privataus pedagogo veiklą (Borowski, 1804; Jachmann, 1804; Wald, 1804; Vorländer, 1992; Weisskopf, 1970), apie tokią galimybę nėra užsiminęs.

Yra žinoma, kad vėliau Kantas kurį laiką mokytojavo majoro Friedricho Bernhardo von Hülseno namuose Arne (Armsdorf) prie Osterodės, 70 km į pietus nuo Karaliaučiaus (Vorländer, 1992, p. 68–69; plg. Weisskopf, 1970, p. 19). Manoma, šio darbo Kantas ėmėsi tais pačiais metais, kai paliko Juodžius, bent jau jokių dokumentų, įrodančių jo buvimą Karaliaučiuje 1750 m., nėra (Vorländer, 1992, p. 68). Majoro von Hülseno namuose jis galė-

jo dirbti iki 1753 m. (Weisskopf, 1970, p. 19) ar 1754 m. (Paulsen, 1920, p. 34). Kantas mokė ir auklėjo tris majoro sūnus: trylikos metų Christophą Ludwigą, dešimties metų Ernstą Friedrichą ir šešerių metų Georgą Friedrichą (Vorländer, 1992, p. 69). Pasak šaltinių, Kanto santykiai su Hülsenų šeima buvo labai šilti, Kantui palikus jų namus, laiškus jam rašydavo ir pats majoras, ir jo sūnūs, jie su padėka ir didele pagarba kreipdavosi į savo buvusį mokytoją, pranešdami jam apie svarbiausius šeimos gyvenimo įvykius (Rink, 1805, p. 29). Yra išlikęs ir paties Kanto laiškas, datuojamas 1754 m. rugpjūčio 10 diena. Vienam iš berniukų Kantas siuntė istorijos ir lotynų kalbos vadovėlius, o kitiems – du paveikslus. Laikui bėgant Kantas neprarado ryšio su jauniausiu savo auklėtiniu, jie bendravo Georgui Friedrichui įstojus į Karaliaučiaus universitetą, yra išlikęs pastarojo padėkos laiškas Kantui, o dar vėliau Kantas parūpindavo namų mokytojus jau savo buvusio auklėtinio vaikams. Galbūt dar vaikystėje dėl savo mokytojo pažiūrų įtakos, būtent Georgas Friedrichas von Hülsenas valdant Friedrichui Wilhelmui III pirmasis panaikino baudžiamą savo valdose (Vorländer, 1992, 70).

Dėl dar vienos vietos – grafo Johanno von Keyserlingo namuose Rautenburge (Tilžės apskrityje) – abejojama (Vorländer, 1992, p. 70; plg. Weisskopf, 1970, p. 20; Paulsen, 1920, p. 34). Vorländeris mano, jog dirbdamas Arne Kantas važinėdavo į Rautenburgą, nes ten turėjo privačių mokinių (Vorländer, 1911, p. 34–36). Kitur jis nurodo, kad prieš tapdamas magistru Kantas kas savaitę važiuodavo į grafui von Truchseß-Waldburgui priklausančią Capustigallio pilį, nutolusią dviem myliomis į pietvakarius nuo Karaliaučiaus, teikti privačių pa-

mokų, o tarp jo mokinių galėjo būti ir vienas iš jo globėjos bei draugės grafienės Keyserling sūnų, nes grafienės mergautinė pavardė buvo von Truchseß-Waldburg, taigi ji su sūnumis Friedrichu Ludwigu, Friedrichu Karlu ir Wilhelmu Franzu galėjo kurį laiką (1753 m. ar 1754 m.) viešėti pas gimines (Vorländer, 1992, p. 70; Weisskopf, 1970, p. 20). Kanto lankymąsi Capustigallio pilyje taip pat patvirtina kitas šaltinis (Kuhrke, 1924, p. 21). Tačiau Stavenhagenas datuoja Kanto pažintį su grafienės šeima anksčiausiai 1758 m. (Stavenhagen, 1949, cit. pagal Weisskopf, 1970, p. 20). Du Keyserlingų sūnūs Johannas Albertas Otto ir Carlas Philippas Antonas buvo priimti į Karaliaučiaus universitetą 1759 m. rugpjūčio 23 d., taigi yra manoma, jog Kantas galėjo rengti juos studijoms (ten pat). Taigi, kad ir kaip ten būtų, tiesioginių įrodymų, jog Kantas dirbo grafo von Keyserlingo namuose namų mokytoju, nėra, kaip ir nėra jokių dokumentų, paneigiančių, kad Kantas ten dirbo. Tačiau žinoma, kad Kanto santykiai su Keyserlingų šeima buv labai draugiški, grafienė net yra nutapiusi Kanto portretą (Fromm, 1898, p. 145–160; Malter, 1981, p. 88–95).

Kalbant apie Kanto, kaip privataus pedagogo, veiklą būtina paminėti, ką jis pats apie tai manė. Žinoma, kad šiuo atžvilgiu jis buvo pernelyg skeptiškas, kritiškas ir griežtas sau. Vienas jo amžininkų ir biografų, Jachmannas, sakė, jog Kantas dažnai juokavęs kalbėdamas apie savo mokytojavimą ir užtikrindavęs, esą pasaulyje nėra buvę prastesnio namų mokytojo nei jis; dideliu menu jis laikęs sugebėjimą dirbti su vaikais bei nusileisti iki jų supratimo lygio, bet paaiškindavęs, jog pats niekada negalėsiąs to meno įvaldyti (Jachmann, 1804, p. 11; Weisskopf, 1970, p. 21; plg. Vorländer,

1992, p. 71). Vienas iš Kanto pažįstamų, Lehmannas, sakė, jog Kantui pedagogo veikla atrodanti vienas iš nemaloniausių užsiėmimų, o mintis, kad jis vėl, kaip jaunystėje, dirbęs namų mokytoju – vienas iš baisiausių sapnų (Feder, 1825, p. 173).

Nors privataus pedagogo darbo Kantas ėmėsi gyvenimo verčiamas, nors ir nedaug duomenų išliko apie jį kaip mokytoją, negalima teigti, kad jis buvęs prastas pedagogas. Vyriausiasis jo mokinių Joachimstalo gimnazijoje buvo iš karto priimtas į paskutinę, aukščiausią, klasę (Vorländer, 1992, p. 72). Be to, minėta, ir mokiniai, ir jų tėvai Kantą labai gerbė. Taip pat yra atsiliepimų apie Kanto draugiškumą ir nuoširdumą vaikams (Weisskopf, 1970, p. 21).

Dirbdamas privačiu pedagogu, Kantas ne tik puikiai išmanė tuometines etiketo taisykles, bet ir, be abejo, sukaupe nemažai patirties, pravertusios jam dėstant pedagogiką universitete. Jis, pavyzdžiui, pastebėjo skirtumą tarp visuomeninio ir privataus ugdymo (Kant, 1982, p. 18), puikiai suprato keblią vaikų, kartais atsiduriančių tarp tėvų ir mokytojo autoriteto, padėtį (tas pats, p. 19).

Kai kuriuose šaltiniuose (Borowski, 1804, p. 31; plg. Mortzfeld, 1802) nurodyta, kad, grįžęs į Karaliaučių, Kantas bandė įsidarbinti gimnazijos mokytoju Kneiphofio katedros mokykloje, tačiau pats Kantas šį teiginį iš Borowskio rengiamos biografijos yra išbraukęs (Vorländer, 1918, p. 17–18). Tokią galimybę kiti šaltiniai (Arnoldt, 1909, p. 139–143; Weisskopf, 1970, p. 24; plg. Erdmann, 1876) dėl skirtingų priežasčių laiko abejotina, nors, pavyzdžiui, Warda bando paaiškinti, jog tai buvo įmanoma, nes Kneiphofio mokykloje dirbęs Kanto bendramokslis Theodoras Michaelis

Freytagas galėjęs jam patarti įsidarbinti gimnazijoje (Warda, 1898, p. 578–614). Kad ir kaip būtų, Warda ten pat pripažįsta, jog tiesioginio įrodymo, kad Kantas bandė imtis darbo Kneiphofio mokykloje, nėra.

Kantas kaip pedagogas Karaliaučiaus universitete

Po aštuonerių metų, praleistų provincijoje, Immanuelis Kantas 1755 m. grįžta į Karaliaučių ir tęsia akademinę karjerą. Šis jo gyvenimo etapas, palyginti su ankstesniais, yra geriau dokumentuotas, šaltiniai (Borowski, 1804; Jachmann, 1804; Wasianski, 1804; Arnoldt, 1881; Vorländer, 1992; Malter, 1995; Stark, 1995) pateikia nemažai informacijos apie Kantą kaip universiteto dėstytoją ir pedagogą. Pasak šaltinių (Arnoldt, 1881, p. 606–686; Kant, 1982, p. 67–74; Vorländer, 1992, p. 84), Kantui, kaip akademiniam dėstytojui, teko didelis krūvis – ne mažiau kaip 16, kartais 26–28 ar net apie 34 savaitinės valandos (įskaitant privačius užsiėmimus). Pirmąjį savo žiemos semestrą jis skaitė tris kursus: logikos, metafizikos ir matematikos, o kai kurie šaltiniai nurodo dar vieną kursą – fizikos (Paulsen, 1920, p. 58). Vasaros semestrą jis pirmasis universitete papildomai dėstė naujai įvestą dalyką – fizinę geografiją, o kitą žiemos semestrą – dar ir etiką. 1761 m. vasaros semestru Kantas buvo numatęs tokį paskaitų tvarkaraštį: 8–9 val. – logika; 9–10 val. – mechanika; 10–11 val. – fizika; 11–12 val. – metafizika; po pietų 14–15 val. – fizinė geografija; 15–16 val. – aritmetika, geometrija ir trigonometrija; be to, trečiadieniais ir šeštadieniais 8–9 val. – *disputatorium*, o likusias valandas jis siūlė skirti kartojimui ir išaiškinti studentams kylančius klausimus (Vorländer, 1992, p. 144).

Penki pagrindiniai dalykai, kuriuos dėstydamas Kantas išgarsėjo, buvo metafizika, logika, etika, fizinė geografija ir antropologija. Šių dalykų paskaitas lankydavo ne tik filosofijos, teologijos, teisės ir medicinos studentai, bet ir visi norintieji. Bendrųjų (*in publice*) paskaitų klausytojų paskutiniuoju Kanto akademinės karjeros dešimtmečiu buvo apie 100, o privačias paskaitas lankė apie 20 žmonių (Paulsen, 1920, p. 60). Ypač populiaru buvo jo skaitoma geografija ir antropologija. Nors XVIII a. žinių lygis dabartiniam mokslininkui atrodo nepakankamas, Kantas išpūdingai nupasakodavo Žemės paviršių, augaliją ir gyvūniją, Europos, Azijos, Afrikos, Amerikos tautų gyvenimą, jis taip pat paaiškino, kaip atsiranda pasatai ir musonai. Be šių dalykų, Immanuelis Kantas universitete yra skaitęs daug kitų kursų: filosofinę enciklopediją, pedagogiką, teologiją, fiziką, matematiką, mechaniką, hidrostatiką, hidrauliką, mineralogiją (Weisskopf, 1970, p. 25; Vorländer, 1992, p. 84). Paulsenas (Paulsen, 1920, p. 58) pateikia E. Arnoldto (Arnoldt, 1894) surinktus duomenis, kiek kartų ir kada Kantas skaitė šiuos kursus. Pasirodo, logiką Kantas yra skaitęs 54 kartus (1755–1756 m. m.–1796 m. m.), metafiziką – 49 kartus (1756 m.–1795–1796 m. m.), etiką – 28 (1756–1757 m. m.–1788–1789 m. m.), gamtos teisę – 12 (1767–1788 m.), filosofijos enciklopediją – 11 (1767–1768 m. m.–1787 m. m.), teologiją – kartą (1785–1786 m. m.), pedagogiką³ – keturis kartus (1776–1777 m. m.–1786–1787 m. m.), antro-

³ XVIII a. pabaigoje Rousseau ir Basedowo skleidžiamos antropologinės ir filantropinės idėjos Prūsijoje sukėlė smarkų susidomėjimą ugdymo reformomis, juo labiau kad šiuo atžvilgiu Prūsija dėl savo socialinės ir ekonominės padėties buvo palanki dirva (žr. I d. 4 sk. 16 psl.). Friedricho Didžiojo vyriausybė siekė patobulinti universitetų darbą, pakelti išsilavinimo lygį. Viena

pologiją – 24 (1772–1773 m. m.–1795–1796 m. m.), fizinę geografiją – 46 (1756–1796 m. m.), teorinę fiziką – 20 (1755–1756 m. m.–1787–1788 m. m.), matematiką – 16 (1755–1756 m. m.–1763 m.), mechaniką – du (1759–1760 m. m.–1761 m.), mineralogiją – kartą (1770–1771 m. m.).

Skaityti pedagogikos kursą Kantui, minėta, yra tekę keturis kartus septynis semestrus, pradedant 1776–1777 m. m. ir baigiant 1786–1787 m. m. (Paulsen, 1920, p. 58; plg. Weiskopf, 1970, p. 98; Groothoff, 1982, p. 157), nors Vorländeris nurodo tik du kartus (Vorländer, 1992, p. 227). Pirmą kartą Kantas dėstė praktinę pedagogiką 1776–1777 m. m. žiemos semestrą, tuo metu jau buvo susipažinęs su Rousseau požiūriu į ugdymą ir labai susidomėjęs bei susižavėjęs filantropizmo pedagoginėmis naujovėmis. Klausytis jo dėstomo kurso susirinko 30 studentų; Kantas dėsydamas naudojo Johanno Bernhardo Basedowo „Metodinės knygos šeimų bei tautų tėvams ir motinoms“ (Das Methodenbuch für Väter und Mütter der Familien und Völker) trečiąjį leidimą.

iš priemonių, kurių imtasi šiam tikslui, buvo 1774 m. birželio 13 d. ministrų von Korffo, Gröbeno ir von Schliebeno pasirašytas įsakymas, kuriuo Prūsijos vyriausybė, sickdama „patobulinti vietinę švietimo sistemą“ (Vorländer, 1992, p. 226–227), Karaliaučiaus universiteto senato ir fakultetų tarybų pasiūlymu liepė į studijų programą įtraukti praktinės pedagogikos kursą. Šį kursą tarpusavio susitarimu kas semestrą pakaitomis turėjo skaityti Filosofijos fakulteto profesoriai (Weiskopf, 1970, p. 97). Tačiau pedagogika buvo dėstoma universitetuose dar iki vyriausybei pasirašant šį įsakymą. Vienas iš pirmųjų Giebene ir Jenoje pedagogikos kursą skaitė Johannas Jakobas Rambachas, Augusto Francke's mokinys, siekdamas auklėjamojo poveikio studentams. Karaliaučiaus universitete pedagogikos paskaitos vykdavo pradedant 1765–1766 m. m. žiemos semestru. Pirmasis pedagogikos dėstytojas buvo Johannas Lindneris; jį 1769 m. vasaros semestrą pakeitė Friedrichas Samuelis Bockas, o 1770–1771 m. m. ir 1772–1773 m. m. – Pisanskis (ten pat).

Po kelių semestrų pertraukos Kantas vėl dėstė pedagogiką 1780 m. vasaros semestrą. Šį kartą jis surinko 60 klausytojų ir vadovavosi tais pačiais metais Karaliaučiuje ir Leipzige išleistu Friedricho Samuelio Bocko „Ugdymo meno vadovėliu, skirtu krikščionims tėvams ir būsimiesiems jaunimo mokytojams naudoti“ (Lehrbuch der Erziehungskunst zum Gebrauch für christliche Eltern und künftige Jugendlehrer)⁴ (Bock, 1780). Kad, be šio šaltinio, Immanuelis Kantas buvo naudojęs minėtąją Basedowo knygą (Basedow, 1773), jo mokinyš Theodoras Rinkas, 1803 m. pagal Kanto užrašus išleidęs traktatą „Apie pedagogiką“, matyt, nežinojo, nes pratarmėje (Kant, 1982, p. 7) jis nurodo tik Bocko vadovėlį. 1783–1784 m. m. ir 1786–1787 m. m. žiemos semestrais Kantas vėl skaitė pedagogikos paskaitas, be to, jis buvo paskelbęs skaitysiąs pedagogikos kursą ir 1790–1791 m. m. žiemos semestrą, tačiau kursas buvo atšauktas, nes 1790 m. ministro Woellnerio įsakymu buvo įkurta mokytojų seminarija, kuriai vadovavo S. G. Waldas, pasiūlęs šios seminarijos projektą pagal Halle's modelį.

Išsamesnių duomenų apie Kanto dėstomą praktinės pedagogikos kursą pateikia E. Arnoldtas savo „Kritiniuose ekskursuose Kanto tyrinėjimų srityje“ (Arnoldt, 1894; pagal Weiskopf, 1970, p. 98–99).

Iš Kanto rašinio apie paskaitų sutvarkymą (Kant, 1982, p. 66–74), taip pat iš jo paskaitų konspektų matyti, kad jį labai domino žmogaus, jo ugdymo problemos. Kantas dažnai susimąstydavo apie save kaip mokytoją, tobulindavo mokymo principus ir metodus.

⁴ Pasak Vorländerio, šis vadovėlis buvo naudojamas karaliaus įsakymu (Vorländer, 1992, p. 227).

Dauguma tyrinėtojų (Weisskopf, 1970, p. 26–27; plg. Borowski, 1804; Arnoldt, 1881), remdamiesi amžininkų liudijimais, veningai teigia, kad Kantas nebuvęs sausas ir nuobodus dėstytojas, tačiau pateikdavo tik tai, kas būtina, per paskaitas stengdavosi viską išdėstyti kaip mokykloje, įpratinti studentus stropiai mokytis, nes visų pirma reikia tinkamai išlavinti studento intelektą, o tik paskui – protą. Tai įrodo ir jau minėtas Kanto rašinys apie 1765–1766 m. m. žiemos semestro paskaitų sutvarkymą (Kant, 1982, p. 67–68), kuriame teigiama, kad mokymas turi atitikti prigimtį. Metodas, besiremiantis tik mokytojo intelekto veikla, netinka. Atskaitos taškas turi būti pats mokinys, o jo intelekto lavinimas – pats pirmiausias tikslas. Reikia pradėti būtent nuo intelekto lavinimo, ir tik tada, kai šis bus reikiamai išlavintas, žengti prie aukštesnių sąvokų, prie proto. Net jei mokinys ir nepasieks aukščiausio lygio Kanto nubrėžtoje lavinimosi rai-doje: „intelektualus (*verständig*) – protingas (*vernünftig*) – mokslininkas (*Gelehrter*)“ (Kant, 1982, p. 67), jis taps bent jau „mokytu (*Studierter*)“, t. y. šiek tiek „labiau patyrusiu ir protingesniu“ (ten pat).

Intelektui lavinti, pasak Kanto, šalia matematikos labiausiai tinka geografijos kursas, kurį sudaro trys dalys: fizinė geografija (mokslas apie Žemę, gamtą), moralinė geografija (mokslas apie žmogų, vėliau atskirai skaitomas kaip antropologijos kursas) ir politinė geografija (mokslas apie tautas ir valstybes) (Kant, 1982, p. 69). Kanto studentai buvo 15–16 metų jaunuoliai, todėl jems Kantas negalėjo ir nenorėjo teikti pernelyg sudėtingų dalykų, jo kursai buvo orientuoti į vidutinio lygio studentus. Tačiau Kantas mokė mąstyti savarankiškai, nekonspektuojant paskaitos pažodžiui. Pasak

Antono Fr. J. Thibauto, 1793 m. studijavusio Karaliaučiaus universitete, Kantas pradėdamas skaityti paskaitas dažnai sakė: „Aš skaitau ne genijams, nes jie iš prigimties patys prasiskina kelią; ne kvailiams, nes dėl jų neverta stengtis; o tiems, kurie yra per vidurį, ir nori išsilavinti būsimajai profesijai.“ (cit. pagal Weisskopf, 1970, p. 26)

Galima teigti, kad Kantas kaip dėstytojas ir pedagogas siekė dvejopo tikslo. Visų pirma, jis norėjo perteikti studentams kuo daugiau žinių apie pasaulį. Antra, jis siekė išmokyti studentus „mokyti ne *minčių*, o *mąstyti*, (...) ne *filosofijos*, o *filosofuoti*“ (Kant, 1982, p. 68). Pasaulio pažinimas, teikiamas fizinės geografijos ir antropologijos, Kantui yra svarbus, nes būtent jis suteikia visoms anksčiau įgytoms žinioms ir visiems išsiugdytiems gebėjimams pragmatiškumo aspektą. Tokiu būdu mokinys įvedamas į pasaulį, kur prieš jį atsiveria dvi sri-tys: gamtos ir žmogaus. Galima pasakyti, kad Kanto dėstymas rėmėsi kosmologija, orientuota, viena vertus, į gamtą, kita vertus, į žmogų, ir žmogiškasis aspektas jam yra svarbesnis.

Jei mokymas(is) ir lavinimas(is) vyksta netinkamai, mokinio įgytos žinios bus tik „prilipintos prie jo, o ne įaugusios į jį“ (ten pat). Todėl klysta tas, kuris mano, kad „*mokysis filosofijos*, o tai yra neįmanoma; nes jis turi dabar *mokytis filosofuoti*“ (tas pats, p. 68). Galima išmokti matematiką, o geografiją ar istoriją galima pamėgdžioti, atkartoti, bet filosofijos negalima nei išmokti atmintinai, nei pamėgdžioti. 1781–1782 m. m. privalomosios filosofinės enciklopedijos paskaitoje Kantas yra pasakęs: „Atkartoti kieno mintis nereiškia filosofuoti, reikia mąstyti pačiam, ir mąstyti *a priori*.“ (cit. pagal Weisskopf, 1970, p. 107)

Toje pačioje paskaitoje Kantas aiškina, kad mokytis mąstyti galima mokytojui mokant ir

skaitant knygas. Skaitant reikia mąstyti ir bandyti suvokti tai, kas parašyta. Tačiau labai naudinga yra mąstyti klausantis dėstytojo, nes galima pastebėti teisingas ar klaidingas mintis. „Klausantis visada daugiau mąstomanegu skaitant“ (ten pat). Todėl Kantas ir neskaitino kruopštaus konspektavimo paskaitos metu, o dėstytojui jis keldavo didelius reikalavimus, sakydamas, jog jis studentą turi „ne *nešti*, o *vesti*, jei nori, kad šis ateityje išmoktų pats *paeiti*“ (Kant, 1982, p. 68). Žinoma, pats dėstytojas turi mokėti mąstyti savarankiškai.

Tai nėra tik teoriniai išvedžiojimai, paskaitų metu Immanuelis Kantas, pasak amžininkų, taip ir darydavo. Vadovaudamasis vyriausybės ir universiteto administracijos reikalavimais, jis naudojo dėstyti tam tikrus vadovėlius, tačiau vadovėlių medžiagą panaudodavo labai savitai. Rengdamasis paskaitoms, vadovėlių parašėse ar tarp eilučių užsirašydavo visas į galvą ateinančias mintis, paskaitos metu niekada pažodžiui neskaitydavo ir nekomentuodavo vadovėlio teksto, dėstydamas medžiagą laisvai, o vadovėlio tekstas buvo vien priemonė skatinti savarankišką mąstymą, turinti padėti studentams mokytis spręsti problemas ir daryti išvadas.

Studentams Kantas siūlė dvi mokymo organizavimo formas – paskaitas ir pratybas. Kantui tapus etatiniu profesoriumi, pratybos buvo rengiamos po jo paskaitų du kartus per savaitę, o vėliau – kartą per savaitę. Pratybų būta įvairių: *disputatorium*, *examinatorium*, *repetitorium*, *examinatorio-disputatorium*, *examinatorio-repetitorium* (Paulsen, 1920, p. 60).

Kanto asmenybė ir jo dėstyto stilius turėjo klausytojams didelį poveikį, jis mokėjo sudominti auditoriją, o jo ankstesnis gyvenimas ir patirtis palikdavo studentams gilų įspūdį. Be

abejo, šis poveikis buvo ir auklėjamasis, nors Kantas niekada nevertė studentų perimti jo pažiūras, sekti juo ir imti iš jo pavyzdį. Daugelis jo studentų, pavyzdžiui, J. G. C. Chr. Kiesewetter, J. B. Erhard ar Chr. J. Kraus, dėkodami už rūpestį ir pagalbą, vadino jį savo antroju tėvu, dėkodavo už tai, kad jis padėjo jiems tapti geresniais žmonėmis. Apie Kanto, kaip pedagogo ir kaip žmogaus, poveikį studentams taip pat liudija ne tik jo biografų Borowskio, Jachmanno ar Wasianskio dokumentuoti faktai, bet ir paties Kanto santykiai su jo studentu Marcusu Herzu, su kuriuo jie visą gyvenimą liko draugai, ar su Johannu Gottfriedu Herderiu⁵, kuris vėliau tapo Kanto priešininku. Taigi klaidinga būtų manyti, kad Immanuelio Kanto pedagoginė veikla apsiribojo dėstyimu. Jis daug bendravo su savo studentais, su daugeliu iš jų, kurie baigę studijas paliko Karaliaučių, susirašinėdavo. Nestropiems studentams jis likdavo griežtas pedagogas ir po paskaitų, kontroliuodavo juos: peikė už nusižengimus, pagirdavo už nuopelnus. Kantas reikalavė iš studentų sunkaus darbo, nemanė, kaip kiti pedagogai, kad persimokymas kenkia (Weisskopf, 1970, p. 32). Studentams iš neturtingų šeimų jis rašydavo rekomendacijas stipendijai gauti, o mirus jo studentui Johannui Friedrichui von Funkui, parašė šio motinai užuojautos laišką, kuriame labai taikliai apibūdino mi-

---

⁵ Sekant Kanto ir Herderio santykių raidą, galima pastebėti, kaip savo filosofijos mokytoją gerbiantis jaunuolis pamažu pavirto nepriklausomu, visiškai kitokios mąstysenos ir pažiūrų rašytoju. Herderio gyvenime Kantas kaip pedagogas suvaidino nemažą vaidmenį: kad Herderis taptų savimi, jam reikėjo susidurti su kitaip mąstančia stipria asmenybe. Weisskopfas pastebi: „Herderiui reikėjo Kanto, kaip Kantui reikėjo Rousseau. Panašią minčių sėklą laiške Herderiui buvo išsakęs Hamannas: „Aiškų, kad be Berkeley'o nebūtų buvęs Hume'o, kaip be pastarojo nebūtų buvęs Kanto“ (Weisskopf, 1970, p. 49).

IMMANUEL KANT ALS PÄDAGOGE

Diana Šileikaitė

Kurzfassung

Der vorliegende Artikel hat es zum Ziel, mittels theoretischer Analyse des von einschlägiger Literatur und historischen Quellen gelieferten Datenmaterials die pädagogische Tätigkeit des berühmten deutschen Philosophen des 18. Jahrhunderts Immanuel Kants (1724–1804) darzustellen. Es wird ein Versuch unternommen, zu beweisen, dass Immanuel Kant nicht nur als Theoretiker, sondern auch als Praktiker auf dem Gebiet der Pädagogik tätig war. In Bezug auf die eigenen Erfahrungen Kants auf dem Gebiet der Theorie und Praxis der Erziehung werden zwei für die Forschung relevante

Momente betont, und zwar Kants Tätigkeit als Hofmeister (1747–1755) in Judtschen, Arnsdorf und Raunenburg sowie seine Tätigkeit als Lektor an der Universität Königsberg (1755–1796). Bei der Darstellung von Immanuel Kants Tätigkeit als Lektor an der Universität Königsberg wird unter anderem auf die Einrichtung seiner Vorlesungen, seine Unterrichtsmethoden, deren Zusammenhang mit Kants theoretischen Werken sowie manche Aspekte seiner Persönlichkeit eingegangen, die für einen Erzieher von ausschlaggebender Bedeutung sind.

Gauta 2001 09 25

Priimta 2001 12 12